

Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, 1945-1952., Svezak 1, 1945-1948., priredila Branislava Vojnović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2005., 653 str.

Kvantitativni i kvalitativni uspon u historiografskim istraživanjima komunističkih sustava koji je uslijedio nakon 1989. uvjetovan je ponajviše otvaranjem arhiva. Dostupnost opsežnih i različitih izvora nije samo omogućila pomak u 'primarnom' istraživanju, nego je donijela i niz novih interpretativnih paradigmi koje pružaju mogućnost da se povijest poredaka i društava pod vlašću komunističkih stranaka napokon sustavno obradi. Jaz prisutan ranijih godina između zastupnika 'totalitarnog' modela koji je zastupao tezu da izvan političke sfere tih sustava nema ničeg nalik 'društvu' i onog 'revizionističkog' koji je istraživačko težište stavljao na društvo, znatno zapostavljajući političku prirodu i suprotnosti sustava – ovako postaje manje dominantan. Jer, istraživači ne mogu previdjeti ono što raznovrsni izvori neprijeporno govore: mimo planova vladajućih komunističkih stranaka postojala je politička i društvena realnost koja je svojom dinamikom modificirala zacrtani model. Utoliko dostupnost svih izvora, vremenska distanca i novi istraživački pristupi daju šansu da se povijest ovih društava oslika izvan i 'nostalgičnih' i 'hladnoratovskih' stereotipa.

Naša historiografija uvelike zaostaje u ovim trendovima: većina novih radova – a nema ih mnogo – stavlja težište na istraživanja u maniri 'totalitarnog' modela (reprezija, žrtve). Društvena povijest – u njezinoj složenosti – još uvijek kao da zanima tek manji broj istraživača. Razlog ovome nije ipak samo stvar ne/zanimanja historičara, nego je riječ i o više objektivnih okolnosti, a jedna od njih jest i stanje arhivskih izvora. Jer, formalna dostupnost građe (ako ne slijedi odgovor: "fond u sređivanju") ne znači istodobno da je ona istraživačima i stvarno dostupna: nepostojanje prikladnih obavijesnih pomagala može predstavljati golemu zapreku istraživačima u njezinu korištenju. To je uglavnom obilježje većine građe nakon 1945., osobito građe društveno-političkih organizacija, a koja se nalazi u našim arhivima. Nakon što je sredinom devedesetih preuzeta golema građa i proglašena njezina dostupnost, malo je učinjeno na njezinoj stvarnoj dostupnosti. Osobito je to problem mladim istraživačima čija su osobna iskustva i znanje o tim sustavima manjkavo. Obavijesna pomagala u kojima će građa biti prezentna bar osnovnim tematskim natuknicama, nužna su u svim fazama istraživačkog rada. Nanizani serijski brojevi neimenovanih grupa spisa i brojevi kutija nikako se ne mogu smatrati informacijom o građi koja od 1945. naovamo postaje sve opsežnija i utoliko sve zahtjevnija za savladavanje. Istraživač koji konceptualizira temu, a nije prije toga – raznim 'smišljanjima' – locirao kvalitetu i količinu građe u arhivima – može doći u neugodnu situaciju. Vrijeme i trud koji su mu potrebni da bi načinio uvid u relevantnu građu i prikladno argumentirao svoje teze izvorima, postaju dominantni faktori, često nemjerljivi i nepredvidivi u njegovu radu. Takav način istraživanja nekad je možda i bio prihvatljiv, kada su disertacije bile 'životno' i često jedino ozbiljnije stručno djelo. Danas je to neodgovorno rasipanje vremena i preoptimistična nada u sreću da će se, negdje i nekad, tijekom istraživanja građe pronaći pravi izvori. Osobito su hendikepirani istraživači koji žele istraživati nove teme i to na način koji je dosad kod nas bio rijedak – dinamiku društva u komunizmu ili njegovu svakodnevicu. Postojanje strane literature – tzv. zapadne kao i velikog broja radova nastalih u zemljama prijašnje 'Istočne Europe' tješi jer pomaže u konceptualizaciji, ali i izaziva razmišljanja o usporedbi uvjeta istraživanja. Građa nakon 1945., npr. u prijašnjem Arhivu Jugoslavije – da se ne govori o nekim drugim gradovima i zemlja-

ma – daleko bolje je opremljena informativnim vodičima nego što je riječ o našim arhivima.

Objavljivanje građe, i to primarnog značaja, stoga je od goleme važnosti u radu naših historičara koji se bave ovim razdobljem. Uz već postojeću objavljenu građu CK KPJ/SKJ (Beograd) i CK KP/SK Slovenije (Ljubljana), zapisnici Politbiroa CK KPH iz razdoblja 1945. - 1948. predstavljat će nezaobilaznu literaturu za događaje neposrednoga poratnog doba u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Dostupnost dokumenata najvažnijega političkog tijela prijašnjeg sustava omogućit će istraživačima uvid u mehanizme njegova djelovanja, ali i dati širu perspektivu koja će kvalitativno obogatiti historiografska istraživanja. Jer, dokumenti CK KPH izvanredno su zanimljivo svjedočanstvo jednog vremena. Oni pružaju detaljan uvid u političke, gospodarske i kulturne događaje bez obzira na to govori li se o njima eksplicitno ili u naznakama. Prezentno je npr. kako je Komunistička partija ostvarivala kontrolu društva, ali je tu i niz elemenata koji su prilog slici svakodnevnog života poratne Hrvatske.

U Predgovoru (9. - 23.), priređivačica ove prve knjige dokumenata (uskoro će biti tiskana i druga knjiga, za razdoblje 1949. - 1952.), dala je temeljne povijesne odrednice o Komunističkoj partiji Hrvatske, od njezina ilegalnog osnivanja u Kraljevini Jugoslaviji 1937., preko ratnog razdoblja te sve do kraja 1948. Uz temeljne naznake o strukturi i načinu djelovanja KPH, priređivačica je obradila ulogu Politbiroa u ratno i poratno vrijeme, razjasnila dosad prisutnu zabunu kod dijela istraživača u korištenju i međuodnosu pojma Centralni komitet/Politbiro te dala najvažnije biografske podatke o njegovim članovima.

Građa Zapisnika Politbiroa CK KPH od 12. I. 1945. - 25. XII. 1948. (27. - 555.) obuhvaća ukupno 117 zapisnika, odnosno dokumenata koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (priložen je i jedan zapisnik iz fonda prijašnjeg Arhiva CK SKJ, odnosno Arhiva Srbije i Crne Gore u Beogradu). Priređivačica je osnovni tekst popratila s više raznovrsnih, ukupno 1.028 bilješki. One uključuju informacije o imenima prisutnih osoba (navođenih u skraćenom ili 'konspirativnom' obliku), osnovne biografske podatke o svim osobama spomenutima u tekstu, kao i sažete pojmovno-kronološke odrednice o određenim temama i događajima. Također, uputila je i na građu u HDA o određenoj problematici kao i na osnovnu historiografsku literaturu. Knjizi Zapisnika priložena je i preslika 16 dokumenata (563. - 624.). Uz Popis kratica (557. - 558.) načinjeno je i Kazalo osoba (625. - 643.) te Kazalo zemljopisnih imena (645. - 653.).

U zbirci su objavljeni svi sačuvani zapisnici i to u cjelovitom obliku, a u izvorni tekst interveniralo se samo nekoliko puta i to ispuštanjem imena, u skladu sa zakonskim odredbama o zaštiti osobnosti. Knjiga započinje zapisnikom od 20. siječnja 1945. čiji je dnevni red bio: "1. JNOF i Krnjevićeva nota Engleskoj i Americi poslije izjave Kralja; 2. Dalmacija – veza sa ZAVNOH-om; 3. Zagreb; 4. Kordun – part. konferencija; 5. Viši partijski kurs; 6. Slavonija i 7. Razno." Ovaj zapisnik ima 3,5 stranice. Knjiga završava sastankom od 25. prosinca 1948., na kome se raspravljalo o savjetovanju sekretara kotarskih i gradskih komiteta KPH i rekonstrukciji vlade NRH, a zapisnik ima oko pola stranice teksta. Zapisnike karakterizira raznovrsnost oblika i izričaja, što je odraz vremena u kojemu su sastanci održavani i zapisivani: npr. lapidarnost izraza u siječnju 1945., shvatljiva je s obzirom na ratne uvjete djelovanja, kao i razvučena birokratska frazeologija koja se prakticira 1947. ili 1948. pri obrazloženju partijskih kazni. Također, češće, pa i dvaput tjedno, sastanci su održavani tijekom 1945. ali su oni bili i kraći, u smislu radnog dogovora i podjele 'zaduženja'. Neki od zapisnika imali su i priloge dnevnim redu te su i oni objavljeni. Sadržajno, dokumenti Politbiroa pokriva-

ju najšire područje politike i društva tadašnje Hrvatske i Jugoslavije: od vanjsko-političke do unutarnje konsolidacije režima, obračuna s političkim protivnicima, obnove zemlje, preko uvođenja planske privrede i usustavljenja socijalističke politike u prosvjeti i kulturi do Rezolucije Informbiroa. Uz ova šira društvena pitanja kontinuirano se bavilo i unutarpartijskim pitanjima; od politike omasovljenja Partije, nastojanja za njezinim adekvatnim nacionalnim sastavom do kažnjavanja za različite vrste prijestupa. Građa zapisnika donosi tako informacije o tome gdje stanovništvu nedostaje soli, petroleuma ili duhana, ali i o tome kakva će se politička strategija u međunarodnim odnosima koristiti u ostvarivanju politike sjedinjenja Istre s maticom zemljom. Ipak, u zapisnicima – iako su to dokumenti najmoćnije, i za to vrijeme dosta tajnovite, instance jednog sustava – nema, za imalo upućenije istraživače povijesti ovog razdoblja, 'spektakularnih' otkrića. Više je uočljivo da nema zapisa o nekim pitanjima npr. Bleiburgu ili da se o sukobu sa Sovjetskim Savezom vrlo šturo piše. I to su neka od mogućih istraživačkih pitanja, na koja potiče ova građa.

Izdvajam ovdje neke (čitateljima možda manje očekivane) natuknice iz sadržaja Zapisnika: u ljeto 1945. na sjednici se konstatira da stanje u zarobljeničkim logorima "nije zadovoljavajuće", a da na "jačanje šovinizma" u nekim dijelovima Hrvatske utječu i "blage presude vojnih sudova". (75. - 76.) Budno se pratilo i ponašanje dojučerašnjih ratnih saveznika te se npr. konstatira kad je riječ o 'Englezima' u Istri da "sve veze popova i reakcije idu prema njima". (78.) Kritizirano je i ponašanje Jugoslavenske armije pri izvođenju završnih vojnih operacija u proljeće u Slavoniji, kada je prema Politbirou načinjeno "niz grešaka i nepravilnosti", pri čemu se izdvaja pogubljenje 22 člana Hrvatske seljačke stranke u Gradištu. (79.) Ni ponašanje lokalnih vlasti u Dalmaciji pri podjeli UNRRA-ine hrane nije ostalo pošteđeno te se kaže da "razvlačili su zbog birokratizma podjelu čitavih 14 dana", pa se "pokvarilo 54.000 lit. konzerviranog mlijeka" (102.). Na jednoj od sjednica izvještava se da se 19. kolovoza održava proslava 'Alke' u Sinju i da bi na nju trebao otići "neko iz Zagreba". U rujnu 1945. naglašava se: "Demobilisani borci iz naših jedinica nerado odlaze kući. Naša sela ostaju prazna." (122.) Na sjednici u prosincu raspravljalo se, između ostalog, i o stanju u *Vjesniku* te se kaže da je komisija utvrdila da "isti ima do sada 8 miliona duga." (149.) Uz spominjane probleme sa Slovenijom u vezi s obrađivanjem pograničnih njiva, u prosincu se navodi da "ne dobivamo iz Slovenije električnu energiju koliko bi trebali dobivati." (150.) U općoj potrebi za radnom snagom u to vrijeme na sjednici se s čuđenjem ustvrđuje da "od 35.000 zarobljenika, Armija će koristiti 6 000, a ostalo je bilo ponuđeno ministarstvima, koji su rekli da ih ne trebaju, a ceste i mnogo toga /je/ uništeno." (160.)

Početkom 1946. raspravljalo se i o nacionalnom sastavu KP i u lokalnim vlastima te je zaključeno da je "vrlo slab" u okruzima Lika, Karlovac, Banija, Daruvar i Osijek: prema Politbirou tamo prevladava "srpski seljački" sastav, "što im u mnogome otežava povezivanje s Hrvatima i radnicima uopće". (174.) Političko stanje u školama u to vrijeme ocijenjeno je povoljnim na području južne Hrvatske, dok je u Zagrebu, Osijeku i u Istri stanje loše za novu vlast, jer ima mnogo "ustaški raspoloženih đaka" odnosno utjecaja "talijanskih fašista". Zaključuje se: "Jasno treba očistiti ustaše, ali Hrvati treba da se osjećaju Hrvatima, a Srbi Srbima t.j. da se razbiju ustaške i četničke tendence i da se obuhvate kolebljivci." (185. - 186.)

"Treba studirati zadružnu politiku i učiti od Sovjeta" rečeno je na sjednici Politbiroa 19. ožujka 1946. kada zapisnik o temi zadrugarstva doseže četiri stranice. Na istoj sjednici nekoliko članova je podnijelo izvještaje s puta po Lici, o čemu se, između ostalog,

kaže: "U Lici su Srbi ekonomski slabiji, ali su politički uz vlast. Hrvati su ekonomski jači, ali još nisu prihvatili narodnu vlast kao svoju." (197.)

Na sjednicama Politbiroa često se govorilo o HSS-u, odnosno HRSS-u. Početkom 1947. sekretar Politbiroa (i predsjednik Vlade NRH) Vladimir Bakarić je nakon boravka u Beogradu izvijestio: "Drugovi u Beogradu su prihvatili našu liniju kao ispravnu – to jest da im nedamo na selo a gore u vrhovima da im dižemo značenje". (303.) Jedna od čestih tema rasprave na sjednicama Politbiroa bila je i Katolička crkva. Dana 21. veljače 1947., npr., govorilo se o metodama djelovanja prema njoj te je rečeno da treba "nastaviti politiku cjepanja gdje je to moguće", "poslati nekog za našeg predstavnika u Vatikan - uspostaviti biskupiju u Istri - spojiti Senjsku i Riječku biskupiju tako da se Srebrnić pošalje u penziju". Biskupa hvarskog Pušića namjeravalo se pridobiti povratom crkvene imovine te se u tom cilju zaključuje da treba "da se izvidi dali bi se na Hvaru moglo dati Sjemenište Pušiću". (327.) O djelovanju Katoličke crkve u Istri godinu dana kasnije stoji: "Popovi u Istri najjači su u Hrvatskoj. Naši ljudi su prema njima ili popustljivi ili pretjeruju." (496.)

Početkom 1948. održane su sjednice Politbiroa u siječnju i ožujku. Na sjednici 15. travnja 1948. govorilo se o sazivu kongresa KPJ "koji će se održati uskoro", pri čemu se naglašava da se za njega treba dobro pripremiti "kako bi bio na dostojnoj razini i kako bi izrazio marksistički doprinos naše Partije u revolucionarnoj borbi". (445.) Sjednice su zatim održane 16. i 30. travnja, 2., 11. i 26. svibnja, a tek na sjednici od 5. lipnja u dnevnom redu se naznačuje: "Partijski dokumenti o odnosima sa Sovjetskim Savezom." Na sjednici se informira da je riječ o dokumentima "koji sadrže poznata nam pisma o odnosima CK KPJ i CK SKP/b". (469.) Navodi se da će s njima biti upoznato članstvo, ali ne čitavo, nego samo sekretari većih organizacija i oni partijci "kojima se po svom stažu i partijnosti mogu te stvari saopćiti". Na sjednici 14. lipnja se govorilo o pripremama za Kongres i u tom kontekstu o političkoj situaciji u posljednje vrijeme: uočljivo je da se među faktorima koji su na nju loše utjecali navodi niz drugih, ali ništa nema o sukobu sa zemljama Informbiroa. 'Rezolucija' je na dnevnom redu sastanka 3. srpnja, kada se navodi da je primjetno "kolebanje" među intelektualcima u Dalmaciji i da je jedan službenik u redakciji *Vjesnika* "skinuo i bacio sliku Lenjina i Staljina, o čemu treba povesti istragu". (485.) O istoj problematici se raspravlja i 13. srpnja, kada se uz ostalo konstatira da je najviše "kolebljivaca" u Zagrebu, 187, pri čemu se izdvaja Tehnički fakultet. V. Bakarić je ocijenio: "Sramota je da u Zagrebu ima toliko." (491.)

Objavljivanje građe *Zapisnika* treba pohvaliti, s nadom da će ovaj pothvat biti nastavljen tiskanjem građe i za kasnija razdoblja. Stručno prezentirana, ona će biti važno pomagalo u radu istraživača suvremene povijesti. Sa širega društvenog aspekta tiskanje je opravdano jer zadovoljava opravdani interes javnosti za jednim složenim povijesnim razdobljem. Također, pridonosi i demistifikaciji povijesnih događaja i aktera i njihovu cjelovitom objektivnom promatranju.

KATARINA SPEHNJAK